

Liberal Demokrasi Hristiyan Bir Medeniyetten Nasıl Doğdu?*

Kenneth Minogue**

Din ile siyaset arasındaki bağlantıları açıklayabilmek zordur; modern dünyada, ideolojik şekillerdeki siyaset bir çeşit din hâline geldi. Aslında dinin kendisini belirleyebilmek zordur ve din (nasıl belirlenirse belirlensin) farklı medeniyetlerde farklı şekiller almaktadır. Fakat oldukça büyük soyutlamalara dayanan bazı versiyonlar arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedeflediğimizde, bu problemin şiddeti azalır. Bir siyaset şekli olarak liberal demokrasi, Batı Avrupa'da temel din olan Hristiyanlıktan nasıl doğmuştur? Liberal demokrasi nispeten yeni bir pratiktir, Hristiyanlık ise hâlihazırda iki bin yaşındadır. Onlar açıkça birbiriyle ilintilidir —fakat nasıl?

Bu soruya, liberal demokrasinin doğuşuyla ilgili iki versiyonu veya dile getirilen iki hikâyeyi göz önüne alarak, ana hatlarıyla bir cevap vereceğim. İlk olarak, liberalizmi Hristiyanlığın antitezi olarak sunan akılcı hikâye, daha sonra da liberalizmin temel özelliklerini, Hristiyanlığın doktrin ve tecrübelerinin yeniden şekillendirilmesi şeklinde sunan tarihsel hikâye.

Siyaset kavramının kendisini biraz açıklayarak başlamamız gerekir. “Siyaset”ten ben, bir “devlet” şeklinde örgütlenmiş yerleşik bir toplumun hukuk, savunma, dış politika ve benzeri konularda, kendisiyle kamu kararlarını ortaya koyduğu karmaşık pratiği anlıyorum. Modern dünyada parlâmentolar, mahkemeler, seçimler, sendikalar ve bürokrasiyle dayalı tüm kurumlar hemen hemen evrenseldir. Her bir siyasî birim bunlara sahiptir. Bu kurumlar, tabiri caizse, ülkelerin birbirlerini anlayabildikleri ve birbirleriyle iletişim kurabildikleri yollardır.

Bugün kullanıldığı şekliyle siyaset teriminin genel anlamı budur. Dünyada pek çok ülke, daha önce Sovyetler Birliği'nin olduğu gibi, temelde despotik bir yapıda süregelmektedir. Geçmişteki Sovyetler Birliği gibi, bu ülkelerin tamamı başkan veya başbakanlara, parlâmentolara, mahkemelere ve modern bir devletin tüm resmî kurumlarına sahiptir. Bu çoğu zaman gücün çok farklı uygulamalarını gizleyen bir vitrin siyasetidir. O hâlde, hakikat anlayışımızı korumak için, kapsamı kültürel açıdan çok daha sınırlı, belirli bir “siyaset” şeklinin olduğunu hatırlamamız gerekir.

** *London School of Economics, Siyaset Bilimi Öğretim Üyesi.*

Batılı anlamda bu siyaset fikri, nihaî olarak klâsik dönemdeki Yunan şehir devletlerinin demokrasisine gider ve orada “siyaset”, kamu düzeninin oldukça özel bir şekli hâlinde, tartışmalar aracılığıyla topluma ait meseleleri karara bağlamak üzere hür erkeklerden oluşan bir birliklik şeklinde düşünülmüştür. Bu, komşu krallıkların, meselâ Perslerin, mutlak gücü ile karşılaştırılmalıdır; Yunanlıların bakış açısından Pers halkı, kendi kendilerini yöneten vatandaşlardan ziyade, bir efendinin nezaretinde yaşayan kölelerden oluşmaktaydı. Yunanlılar arasında siyaset teriminin onursal anlamı modern Batılı devletlere kadar geldi; bu devletlerde o artık “demokrasi” fikriyle bağlantılandırılmaktadır. Ve demokrasi Avrupa'nın karmaşık şartlarından yavaş yavaş evrim geçirerek gelişen bir kurum olarak değil de, halkın kendi kendini yönetebilmesine dayalı soyut kavramlar şeklinde anlaşılmalıdır.

O hâlde, genel (jenerik) siyaset ile özel siyaset arasındaki fark, bir yandan kişilere bağlı gücü gizleyen bir vitrin niteliğindeki liberal demokratik siyasî kurumlar ile, diğer yandan gerçek liberal demokrasi arasındaki fark büyük öneme sahip bir meseledir. Bu yüzden, yakın zamanlarda, siyaset bilimcileri demokrasilerin nadiren birbirleriyle savaştıklarını —o da eğer savaşırlarsa— ileri sürdüler. Ekonomist Amartya Sen gerçekten demokratik hiçbir devletin kıtlık çekmediğini savundu. O hâlde, hem bir fikir hem de hakikat olarak siyaset sadece akademik bir öneme sahip olmanın ötesinde, insanların hayatlarını ve mutluluklarını etkileyen bir konudur. O zaman, bizim “liberal demokrasi” adını verdiğimiz siyasetin özel şeklinin Batı Avrupa'da nasıl ortaya çıktığıyla ilgili iki görüşü inceleyelim.

1. Akılcı Versiyon

Akılcı görüş liberalizmin nihaî olarak, evrenin her yönden akla dayalı bir yapı sunduğu şeklindeki Yunan görüşüne gitmektedir. Klâ-

sik özgürlük doktrini Avrupa'da onaltıncı yüzyıl dolaylarında, ortaçağ feodalizminin sonradan “ulus-devlet” diye adlandırılan şeye yavaş yavaş yol açtığı sürecin bir parçası olarak yeniden canlandı. Artan ticaret ve dolayısıyla teknolojinin ilerlemesi on sekizinci yüzyıl aydınlanmasını doğurdu ve diğerlerinin yanı sıra Locke, Voltaire, Adam Smith, Rousseau, Bentham ve John Stuart Mill gibi filozoflar modern dünya görüşünün gerektirdiği neticeleri geliştirirken liberalizm ortaya çıktı. Liberalizm tek bir doktrin değildi, fakat geçmişten miras alınan âdetleri eleştiren bir grup tavırdan oluşmaktaydı. O ülkeden ülkeye, nesilden nesile, farklıklar gösterdi; daima değişti, fakat anayasal bir siyaset aracılığıyla insan mutluluğunu elde etme projelerine her zaman bağlı kaldı. Sosyalizm, Komünizm ve Anarşizm liberal düşüncelerin dikkat çeken uzantılarıydı. Eğer liberalizmi en geniş anlamıyla modern Batı siyasetinin ortodoks sistemi olarak alırsak, o zaman Sosyalizm ve diğer benzer ideolojiler “liberal sapkınlıklar” olarak nitelendirilebilir.

Belki de Aydınlanmanın temelinde yatan en önemli soru şuydu: Bilgimizin kaynakları nelerdir? Miras alınan Hristiyan görüşe göre, asıl bilgi Kitabı Mukaddeste bildirildiği ve piskoposlar ve rahiplerin otoritesine dayalı olarak tefsir edildiği gibi ilâhî vahiyden gelmekteydi. Böylece Hristiyan doktrini doğa, toplum ve evren hakkında her şeyi anlaşılır kılan bir çerçeveyi Hristiyanlara sunmaktaydı. O aynı zamanda daha önceki dönemlerin bir kronolojisini temin etmekteydi. En azından on beşinci yüzyılda Kopernik'in döneminden beri, bu çerçeve filozofların ve bilim adamlarının öne sürdükleriyle gitgide artan bir biçimde çelmeye başladı. Avrupalılar pek çok önemli soru üzerinde vahyin kendilerini yanılttığını giderek artan bir biçimde görmeye başladı. Dünya düz değildi. Güneş dünyanın etrafından değil de dünya güneşin etrafından dönmekteydi. Kitab-ı Mukaddes

alimlerinin hesaplamış olduğu gibi dünyanın MÖ 4004'de yaratılmadığı hususunda deliller birikmeye başlamıştı. Piskoposların tüm bu alanlardaki otoritesine hücum edilirken, siyasette kralların ve majestelerin gücü ve hikmeti de sorgulanmaktaydı. Hristiyanlık bu entelektüel mayadan doğrudan etkilenmişti. Katolik Kilisesine Protestanlık karşı çıkmış ve buna mukabil Protestanlık da pek çok farklı inançlara bölünmüştü; bunlardan bir kısmı devletin otoritesi tarafından desteklendi. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'nın büyük bir bölümü, Hristiyan doktrininin rakip versiyonları arasındaki çekişmelerin ateşlediği savaşlardan bîtap hâle gelmişti ve ihtilâflara akılcı bir çözüm bulmanın mümkün olmadığı ortadaydı. Yeni bir din kavramına ihtiyaç vardı ve bu kavramı yeni nesiller giderek artan bir biçimde, dinî inancın kamusal değil de kişisel bir mesele olması gerektiği görüşünde buldular.

Pek çok Avrupalıya dinî ihtilâfların en temel olgusu, onların çözümlenemeyeceği şeklinde gözüktü. Hiçbir deney veya akıl yürütme ekmeğe şarap ayınındeki ekmeğe ve şarabın gerçekten İsa'nın bedeni ve kanı hâline gelip gelmediğini ispatlayamaz; fakat bilimsel tartışmalar akıl ve deney mahkemesine getirilebilir ve sonunda, meselenin doğruluğu hakkında insanların hemfikir olması mümkündür. Gözlem ve ölçme bize gezegegenlerin nasıl hareket ettiğini söyleyebilir, fakat (Voltaire'in alay etmek üzere uydurduğu teolojik bir soruyu örnek verecek olursak) bir iğnenin ucunda kaç meleşin dans edebileceğini karara bağlamanın hiçbir yolu yoktur. Popüler akılcılığın bu çeşidinin artan şöhreti, Avrupalılar arasında yüksek düzeyde iyimserlik meydana getirdi. Vahye dayanmak yerine, doğal dünya üzerinde artan bir güce sahip kendine güvenen bir nesil, akıl ve deneyin bir barış çağına götüreceğini düşünmeye başladı. Descartes ve Locke gibi filozoflar

bilginin gerçek temelinin akıl mı yoksa deney mi olduğu sorusu üzerine tartışabilirlerdi, ama sıradan eğitilmiş insanların onların arasında bir zıtlığın olabileceğini kavraması pek mümkün değildi.

Aydınlanmış Avrupalıların ardarda gelen nesilleri kendilerinin akla dayalı araştırmanın öncülleri olduğu ve bir medeniyet olarak Avrupa'nın bağınazlık ve hurafeden aydınlanmaya doğru giden bir yolculukta olduğu inancından dolayı büyük bir heyecan duymuşlardı. Bu inanç Avrupa tarihinin dönemlere ayrılmasında güçlü bir şekilde ifade edildi: Roma İmparatorluğunun Çöküşü "Karanlık Devirler"e, cehalet ve barbarlık dönemine yol açtı. Zamanla Avrupa bu korkunç dönemden derebeylik sistemini kurarak kurtuldu. Bu "Orta Çağlar" —orta, yani bir yandan Yunan ve Roma'nın kadim dünyasıyla, diğer yandan "Rönesans" veya klâsik öğreniminin on beşinci yüzyılda doğması arasında— kültürel edinimlerin ağır ağır sağlam bir yapıya büründüğü bir dönemdi. Genellikle 1517 yılıyla, Martin Luther'in Papalığın cennetten imtiyazlar bahşetme pratiğine hücum etmesiyle başlatılan Reform, Rönesans'ı hızla takip etti ve aslında bazı açılardan ikincisi diğerine dönüştü. Hristiyanlık kısa zamanda rakip mezhepler ve kiliselere bölündü. Arkasından modernlik geldi; aslında o savaş, toplumsal çatışma ve endüstriyel gelişmenin çirkinliğiyle lekelenmiş olsa da, genel olarak akılcı açıdan, insanların doğanın kendilerine açık kaynaklarını kontrol etmeyi ve kendi refahları için kullanmayı öğrendikleri iyimser bir dönem olarak anlaşıldı.

Gerçekten de çağdaş dünya modernliğin nasıl geliştiği hakkındaki bu akılcı görüşe hatırı sayılır derecede destek vermektedir. Teknolojinin patlamasından büsbütün ayrı olarak, köle ticaretinin Avrupa'da kaldırılması dikkati çeken bir olaydı. Charles Darwin'in *Türlerin Menşei* adlı eserinin 1859'da basıl-

masıyla eleştiriler daha da destek kazandı; bu eser insanların Tanrı tarafından yaratılmamış olduğunu, fakat milyonlarca yılı aşkın bir sürede alt düzey hayat formlarından evrim geçirerek geliştiğini ispatladığı şeklinde anlaşıldı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Akılcı Basın, Hristiyanlığın delillerinin zayıflığını gösteren ve Hristiyan inançlarını kadim dönemlerin Orta Doğusunda yaşamış benzer kült doktrinlerine benzeten, böylece teolojinin temelini antropolojiyle zayıflatan bir dizi kitap basıyordu.

Siyasetin dönüşümü daha genel olan bu hikâyenin ileri bir bölümünü oluşturuyordu. İnsanların kaderi daima hayatın acılarına katlanmak olmuştur; ki din ona karşı bir teselli mahiyetindeydi. Bununla birlikte, insan felâketlerinin büyük bir kısmı meselâ kıtlık, fakirlik, savaş, hastalık ve güçlünün hor görmesi daha akılcı bir toplumun önleyebileceği şeyler olarak gözükmeye başladı. Siyasî bir şekil olarak krallık akıl karşıtı olarak algılanmaya başladı ve krallar ya (Britanya'daki gibi) güçlerinin büyük bir kısmını kaybettiler veya (Fransa, Almanya ve İspanya'daki gibi) bir kenara süpürüldüler. Daha sonraki birkaç yüzyıl süresince, liberal demokrasi Avrupa siyasetinin baskın şekli hâline geldi; savaş ve fakirlik ortadan kalkmadıysa da, şöhreti ayuka çıkmış pek çok kötülük başarıyla elendi.

Öyle gözüküyordu ki insanoglu kendi hayatının kontrolünü ele geçirmişti ve neticeler iyiydi. On dokuzuncu yüzyılda, Avrupalıların bakışları ilerlemenin sürekli olarak artan meyvelerine çevrilmişti. Yirminci yüzyılda, pek çok ümit boşa çıkmış ve dünyayı çepçevre saran büyük savaşlar, teknolojideki gelişmeler sebebiyle daha da yıkıcı bir hâl almıştı. Bununla birlikte, yirmi birinci yüzyılda Batı pek çok engeli aşabildi. Uluslararasılık ve insan hakları düşüncesinin soyut şekillerinde liberal demokrasi o kadar baskın bir doktrindi ki, bu aynı zamanda filozof

Hegel'in tarihin bir (bakıma) sonu olarak nitelendiği şartların yerine getirilmesi şeklinde görülebilirdi. İnsanların, insan ve eşit olarak tanınmasına yönelik çabalar hâlindeki tarihin akılcı dinamiği, modern liberal devlette kurumsal ifadesini sonunda bulmuştu.

Böylece akılcı hikâyeye göre, bilim dini yenmiş veya en azından dini kamu hayatından çıkarıp yaşamın özel alanına sürmüştü. Fakat bu mücadelede bilfiil yer alan "Hristiyanlık" yerine burada neden "din"den bahsediyoruz? Bunun sebebi pek çok liberalin ve Marksistin özel olarak Hristiyanlık değil de genel anlamda dini eleştirmeyi tercih etmeleri ve bu sürecin neticesinin "din dışı ahlâk" şeklinde bilinen bir şey olması gerektiği neticesine varmalarıydı; bu aynı zamanda "seküler hümanizm" olarak da tanınan bir inançtır. Yalnız Batıda pek çok kimsenin Hristiyan olarak kaldıklarını ve bazılarının uzun mücadele yıllarının kendi Hristiyan inançlarını daha da güçlendirdiğini hissettiklerini hatırlamak gerekir. Aynı zamanda liberalizmin çağdaş versiyonunda, "çok kültürlülük" adı altında, Hristiyanlığa nispeten düşman, fakat diğer dinlere dikkat çeker biçimde dostça yaklaşan bir bölüm bulabileceğimiz de doğrudur.

2. Tarihsel Bakış Açısından Hristiyanlık

Şimdi de liberal demokrasinin bir Hristiyan medeniyetinden nasıl doğduğuyla ilgili ikinci açıklamamıza dönelim, ki bu bizi geçmişte epey gerilere götürecektir. Önemli olan nokta, Hristiyanlığın, pek çok açıdan başarısızlıkla başlayan bir din olduğudur. İsa'nın takipçileri başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun azınlık ırklarından birinde küçük ve önemsiz bir kesimdi; Hristiyan İnciller de, bugün "marjinalleşmiş" olarak tanımlayabileceğimiz kimselere yöneltilmişti. O, zor zamanların diniydi ve onun değerleri dünyevî başarının değerlerinin tam zıddıydı. Eziklik gurura tercih edilmişti.

İstanbul'da Topkapı Müzesi'nde Peygamber'in ve ilk üç Halifenin kılıcı, İslâmî temelli diğer pek çok hatıra eşyayla birlikte sergilenmektedir. Yahudilerin kanun koyucusu Musa, halkını Mısır'dan çıkardı. O döneminde herkes tarafından tanınıyordu. Hristiyanlığın kurucusunun bu tür kalıntı eşyaları yoktur, çünkü çarımha gerilen bir kurtarıcı, insanlara hatıra eşya toplamak ve onlara değer atfetmek üzere ilham vermez.

Bununla İsa'nın doğumundan yaklaşık 40 yıl sonra Hristiyanlık, Yahudiliğin ötesine geçip hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar için bir kurtuluş vesilesi olma iddiasına ulaştı. Bu önemli sıçrama, kendisi de Yahudi olan Aziz Pavlus tarafından gerçekleştirildi; onun Roma İmparatorluğunun her yerine dağılmış farklı cemaatlere gönderdiği mektuplar Kilisenin ilk kanonik dokümanları hâline geldi. Bu ilk Hristiyanlar İsa'yı Mesih ile özdeşleştirdiler ve buradan hareketle onun ihtişam içindeki dönüşünün yakın olduğu ümidiyle yaşadılar. Zaman ilerledikçe, bu ümit yeniden şekillenmeliydi ve İsa'yı bilmeyen, yeni nesillerin menfaati için onun hatırda kalan sözlerinin ve davranışlarının çeşitli hikâyeleri biraraya getirildi. MS 80 ilâ 120' llerde oluşturulan bu yazılar Yeni Ahit'in özü hâline geldi.

Hristiyanlığın ilk dönemlerdeki gelişimi bir hayli karmaşık bir hikâyedir, fakat onun temel özelliklerini anlamak açısından bazı noktalar önemlidir. İlki onun bir kurtarıcı olarak İsa'ya inanmaya dayalı bir din olmasıdır. Bu sebeple o bilgi konumunda olduğunu iddia eden bir doktrin olarak ortaya çıkmadı. Bunun neden önemli olduğunu açıklayan bir sebep şudur: İsa'nın bazı bâtinî doktrinleri öğretmiş olduğuna ve bunların bilgisi olmaksızın kurtuluşun mümkün olmadığına yönelik bir inanç, Hristiyanlığın karşısına çıkan ilk zorluklardan biriydi. İlk dönem kilise gnostisizmini* reddetti, bunu

sebebi kısmen onun doğru olmaması, kısmen de inananlardan ruhban ağırlıklı bir sistem oluşturmaya açıkça yol açmasıydı. Modern ideolojilerin gnostik gelenekten çıkarak geliştiğine dair makul argümanlar ileri sürülmüştür.

Hristiyanlığın bir doktrin değil de inanç olması gerçeğinin uzun dönemdeki önemi, onun Hristiyan dininin sahasını felsefi açıklamalara açmış olmasında yatar. Felsefe gerekliydi, çünkü İsa'ya iman bir dizi zor soruyu ortaya çıkarmıştı ve onları açıklayabilmek için pek çok kilise konsülünün toplanması ve birkaç yüzyılın geçmesi gerekti. Hristiyanlığın özü onun hurafeleri ve pagan dinlerin puta tapıcılığını eleştiren tektanrılı bir din olmasıydı. Fakat İsa kendini "Tanrının oğlu" olarak ilân etmişti. Bu iki veya daha fazla tanrı olduğu anlamına mı geliyordu? Doktrinin kendisi veya belki de daha doğru ifadesiyle, teslisin "sırrı", bu konunun ele alınış şeklini oluşturuyordu. O kişiliğin doğası üzerinde uzun ve karmaşık bir düşünme sürecini içerdi. Yine, İsa ilâhî mesajı bildiren iyi bir insan mıydı yoksa o, bazı ifadelerinde iddia ettiği gibi, şahsen tanrısal mıydı? Piskopos Arius'un takipçileri onun sadece vahye mazhar bir insan olduğuna inandı ve onların bidatleri ortodoks anlayış karşısında uzun süre bir sorun oluşturdu. Yakubiler (Monofizistler) ve diğerleri bir Tanrı'nın çarımha gerilebileceği düşüncesini toptan reddettiler. İsa'nın yeryüzündeki kariyeri bu durumda tamamen ruhanî ve ilâhî tezahür niteliğinde olmalıydı. Ortodoks çözüm hulûl doktriniydi.

Ayrıca, İsa çarımha gerilmişti, ama onun öldükten sonra dirildiğine de inanılıyordu. Fakat ölümler tekrar dirilmezler. Bu nedenle burada ve diğer yerlerde, Hristiyan tecrübesi mucizevî olanı, eşyanın doğal sebepliliği içine değişmez bir sabit olarak katmak zorundaydı.

İsa'nın pek az sözü, kendisine madenî bir para verilip, kime itaat edilmesi gerektiği sorulduğunda, verdiği cevap kadar Avrupa tari-

* Gnostisizm: Hristiyanlığın başlangıcında ruhanî sırları ve yaratılışın sırrını bilmek iddiasında olan mezhep.

hinde büyük bir öneme sahiptir. Onun "Verin" dediği aktarılır, "Sezar'a ait olan şeyleri Sezar'a ve Tanrı'ya ait olan şeyleri Tanrı'ya."

Bildiğimiz diğer dinlerden farklı olarak, Hristiyanlık başarısızlıkla başladı ve dördüncü yüzyılda, imparatorluğun resmî dinî konumuna ulaşmadan önce yüzyıllar süren sıkıntı ve cefa dolu bir dönem geçirdi. Hâkimiyeti tamamen ele geçirmesi uzun sürmedi. Fakat o dönemde bu Pirüs bir zafer gözükbilirdi, çünkü Roma İmparatorluğu, özellikle Batıda, yıkılmaya yüz tutmuş bir kurumdu. O gitgide yükselen dinî bir heyecanı kendi amaçları açısından harekete geçirmeyi istiyordu. Hristiyan doktrinler geleneksel Roma inançları açısından hâlâ saçma ve kaybetmeye mahkûm gözüküyordu. Nitekim, ilk dönem kilise babalarından biri Hristiyanlığın bu kadar saçma gözükmesi sebebiyle onun doğru olması gerektiğini savundu: *credo quia absurdum*. Diğer yandan, klâsik filozofların akılcılığı ve Romalıların mağrur savaş retorığı imparatorluğu kurtarmada benzer şekilde başarısız kaldı. Klâsik hedef, insanların doğayı sadece aklın gücüyle anlayabilecekleri şeklindeydi, fakat Hristiyanlık tek başına aklın bu görev açısından yetersiz olduğunu ve her bir doktrin, destekten yoksun bir hipotezle başlaması gerektiğini savunarak karşılık verdi. Bir kere Hristiyanlığa adım atıldı mı, her şey yerli yerine oturmuş olurdu.

Bu muazzam entelektüel çaba Aziz Augustine'nin çalışmasında doruğa ulaştı; onun Tanrı'nın Devleti, uzun süren doğum sürecinden sonra ortaya çıkan bu yeni dinin parlak bir takdimiydi. O, MS. 419'da ortaya çıktı ve Kaderin ezici darbesi şeklinde, algılanabilecek bir şeye, Roma'nın 410'da Goth Alaric tarafından yağmalanmasına, karşılık mahiyetindeydi. Paganlar yenilgi ve felâketin, çarmıha gerilmiş bir kurtarıcı adına Roma'nın geleneksel tanrılarını terk etmenin meyveleri olduğunu iddia ettiler. Aziz Au-

gustine'nin iddiası, (imparatorlukların ait oldukları) doğal dünyanın temelde döngüsel, fakat Hristiyanların kaderinin doğrusal olduğu şeklindeydi: insan olmak İsa'nın kurtarıcı misyonu ile yaklaşan Kıyamet Günü arasında uzayıp giden zamanda yaşamaktı.

O hâlde liberalizmin çok daha sonraki gelişmesine Hristiyanlığın kazanımları nasıl ışık tutabilir? Hristiyanlık insanlar üzerinde otoriteye sahip iki kurum arasında gücü büyük oranda dağıtarak bunu başarabildi: bu baştan sona Avrupa tarihinde farklı şekillerde belirlemeyi sürdürmüş, rahiplerle krallar, pis-koposlarla majesteler arasındaki ayırımıdır. Gücün dağıtılması şüphesiz Batı siyasetinde özgürlüğün özüdür ve gerçekten de oldukça karmaşık şartlar içinde meydana gelmiştir. Meselâ Roma'nın çöküşünde, kanuna ve danışmaya derinden saygılı göç eden barbar kesimler Hristiyanlığın gücü dağıtmasına sempatiyle yaklaştı. Onlar idarecilerinin kendilerine danışması şartını öne sürdüler. Pek çok teorisyenin belirttiği gibi, şu husus da önemli olabilir: Avrupa sulak bir arazidir, farklı tarım türlerine oldukça uygundur ve kültürel olguların maddî belirlenimlerini arayan kimseler, çoğu zaman feodal mahalliliği Batı anayasalcılığının kökü olarak gördüler. Avrupa tarihinde mutlak bir yöneticinin başa geçirilmesi için ardı ardına yapılan teşebbüslerin tekrar tekrar denenmiş ve başarısızlığa uğramış olması önemlidir. Diğer ilgili bir durum da, 1066'da İngiltere'yi fetheden Normanlı William gibi Avrupalı kralların, bir yöneticiye mutlak bağlılığa müsamaha etmeyecek bir grup bağımsız takipçiye dayanmış olmasıydı.

Entelektüel açıdan, Avrupa siyasetinde önemli bir gelişme, ortaçağlar süresince, kral kavramının, lord ve efendi kavramlarından kesin hatlarla ayrılmış hâle gelmesiydi. Yöneten ve yönetilen, efendi ve köle şeklinde yorumlanmamalıydı. Tüm bunlar ve Avrupa

tarihinin diğer pek çok yönü liberal demokrasinin nasıl meydana geldiğini anlayabilmekte yardımcıdır, fakat Hristiyan doktrinine dayalı sivil ve kiliseye ait otorite, *regnum* ile *sacerdotium* ve imparator ile papa arasındaki ayrımın bu hikâyede merkezî bir rol oynadığından hiç şüphe yoktur.

3. Hristiyanlık ve İnsanın Konumu

Klâsik doktrin insan hayatını akla dayandırmıştı ve bununla kadim filozoflar, doğanın yapısının bilgisine ulaşmayı sağlayan insanî bir melekeyi kastetmişlerdi. Meselâ o, bize doğa üzerinde iktidar sağlayan matematiksel düşüncelerin geliştirilmesi için insanî bir yetiydi. Fakat insanın temelde akıllı bir canlı olduğu fikri, bazı insanların, diğerlerinden daha akıllı olması sebebiyle daha fazla insan oldukları neticesine götürdü. Böylece erkekler kadınlardan, efendiler kölelerden daha akıllıydı. Fakat Hristiyanlıktaki insan tasavvuru acı çekmeye müsait bir yaratık şeklindeydi. O hâlde insan olmak, sevgiler ve tutkular tarafından yönetilmektir. İnsanlar akıldan az olmamak kaydıyla iradenin yaratıklarıydı. Sokrates'in düşüncelerinin tersine iyiyi bilebilir, fakat kötüyü seçebilirdi. Her bir insanın mahiyeti, sevdiği ve arzuladığı şeyde yatıyordu. İnsanın konumu aslî yaratılışın ahengini yıkan ve onun yıkıntıları arasında yaşayan düşmüş bir yaratığın durumuydu. Düşmüş insan, Tanrı'yı her şeyin üstünde tercih etmesi gerekirken, fesat içinde kendini hem Tanrı'ya hem de komşusuna tercih etmişti.

Bu şekilde, Hristiyan olmak Tanrı'nın emirlerine itaat etmektir. O gerçekten de Yaratıcıya ibadetti, fakat hayatın gayesi aynı zamanda dünya hayatının imtihanları ve meşakkatleriyle başa çıkabilmektir. Hristiyanlık tarihi boyunca, neyin ahlâken imrenilmesi gerektiğiyle ilgili pek çok farklı versiyon gün yüzüne çıktı, fakat onların pek azı on yedinci yüzyılda İngiliz Kolombiyası'ndaki bir vaizin

sözlerindeki kadar güzel bir şekilde özetlenebilir: "Tanrı belirteçleri (zarfları) sever", ki bununla o şunu kastediyordu: Tanrı temelde bir kimsenin davranışlarındaki güç ve cesaretle ilgilenir, onun günahlarının hesaplanmasıyla değil.

Benzer şekillerde, Hristiyanlık toplumsal tecrübenin dokusunu derinlemesine kesmektedir. O klâsik felsefeyle bir bağlantı kurabiliyordu, çünkü Sokrates, İsa gibi, hikmet ile dünyevî başarının çoğu zaman uyum içinde olamayacağına ısrar etmişti. Bu dünyada başarı çoğu zaman aptala ve ahlâken bozuk kimseye nasip olmaktadır; gerçek erdem genellikle başka yerde bulunacaktır. İnsanın değeri para ve güçle ölçülmemeliydi, çünkü Tanrı'nın gözünde tüm insanlar eşitti. Zamanla bu doktrin onların kanun önünde de eşit oldukları düşüncesini güçlendirmeye yardımcı oldu ve çok uzun vadede de, eşitlikçi düşüncelerin zaferine götürdü. İlk dönem Hristiyanları, köleliği aslî günahın gelecek hayatta hesabı görülecek bir neticesi olarak görüp, kölelik ve benzeri eşitliksizler hakkında herhangi bir rahatsızlık hissetmediler. Fakat zamanla, Hristiyanlıktaki zımnen mevcut eşitlikçilik, toplumsal işlerliğe sahip bir kurum olarak köleliği, on dokuzuncu yüzyılın başlarında kesin kaldırılmasına yok açacak şekilde aşındırdı. 1647'de ülke kargaşa içindeyken, Püriten ordunun Londra yakınlarında Putney'de gerçekleştirdiği tartışmalarda Albay Rainborough'un dediği gibi: "İngiltere'de en küçük insanın, en büyük insanın olduğu gibi, yaşayacak bir hayatı vardır."

Yalnız eğer insanlar Tanrı'nın gözünde eşit iseler, onlar ne olarak eşitler? Açıkça bir toplumun üyeleri olarak veya belirli toplumsal bir rütbeye ait olarak değil, fakat sadece bireyler olarak. Bireycilik toplumun ahlâkî temelinde gerçekleşen oldukça karmaşık bir devrimdir ve Hristiyanlığın ahlâkî ve siyasi

tecrübeye yaptığı en önemli katkı olarak da görülebilir. Bireyciliği, emre itaatın ahlâkî davranışın en temel kuralı olmaktan çıkarılması ve ödevlerin tutarlılığı fikriyle değiştirilmesi olarak tanımlayabiliriz. Bireyci, ahlâkîliğin ilkelerini içselleştirebilerek, hayattaki konumunu arzularının yapısından çıkararak kimsedir. İçselleştirilen ilkeler bireyin hayatına rehberlik eden ve onu düzenleyen “vicdan” diye de anılan iradenin içsel bir organını oluşturur.

İnsanların uymaları gereken toplumsal bir yapının güçlendirdiği âdetler tarafından yönetilmelerine son veren ve onların kendi konumlarını kendi vicdanlarından çıkarmaya başlamalarını sağlayan, toplumsal düzendeki bir değişiklik çatışmaya ve anarşiye götürür şeklinde görülebilir. Bu kesinlikle pek çok insanın onsekizinci yüzyıl boyunca ve daha sonrasında, bireycilik gelişmekteyken inandığı şeydi. Bu aynı zamanda diğer medeniyetlerde pek çok kimsenin Batılı etkilerden korkmasının sebebidir. Günümüz bireyciliğindeki çağdaş hayat tarzlarının toplumları bozma gücüne sahip olduğundan şüphe duymamıza gerek yoktur; fakat bu, Avrupa tarihinin modern döneminin başlangıcındaki klâsik bireycilikten oldukça farklı ahlâkî bir pratiktir. Tabii ki kanun ve düzenleme süregeldi, fakat kurallar emirlerden tamamen farklıdır ve onlar daima bireyin kendi yorumunu bulmada hür olduğu mantıksal bir alan bırakır. Kanun içindeki bu alan Avrupalı devletlerin yüksek derecede yaratıcı olmalarına ve zamanla, belki de paradoksal bir biçimde, büyük oranda düzenli toplumsal düzeyin bir tipini, ulus-devlet şeklinde yaratmalarına imkân tanıdı. Avrupa insanı gerçekten de iradenin bir ürünüydü, fakat Hegel’in ifade ettiği gibi o, akılcı iradenin bir ürünüydü ve burada söz konusu olan akılcılık, eskilerin düşünsel aklı değil, pratik insanın araçsal aklıydı. Felsefi açıdan, Eflâtun’un Cumhuriyet’inin dünyası Hobbes’un Leviathan’ına yol açtı. Modern çağların ilk dönemlerindeki bu yeni ahlâkî görüşün siyasî ifadesi toplumsal sözleşme doktriniydi.

Toplumsal sözleşme doktrini, sivil otoritenin —ki Hristiyanlık açısından sadece Tanrı’dan gelebilir— bu otoriteye muhatap halktan kaynaklanması sebebiyle sınırlandırıldığı şeklindeki temel Avrupâî tezi daha da geliştirdi. Otorite kural ve emirleri çıkartma hakkı anlamına geldi; bu kural ve emirler, üzerinde otoritenin uygulandığı kimselerin ihtiyaçlarından kaynaklanan bazı fonksiyonlara göre temelde sınırlandırılmıştı. Kralların, piskoposların, öğretmenlerin, patronların vs. otoritesi kendilerine verilen sorumluluklara dayanmadı. Böyle bir güç, Papa ve Fransa kralı gibi mutlak kralların durumunda bile, hiçbir zaman sınırsız değildi. Her iki durumda da, teorik mutlakçılık uygulamadaki zayıflık sayesinde çoğu zaman hafifletilmişti. Doktrin farklılaştı, fakat orta çağlarda sivil otoritenin bazı unsurlarının, yönetilen halktan geldiği hususunda genel bir kanaat oluştu. Toplumsal sözleşme doktrininde on altıncı yüzyılın son dönemlerinden itibaren, otoritenin halktan çıkarılması açıktır; burada “halk” genellikle bir grup itibarlı önde gelen anlamına gelmesine rağmen. Zamanla, pek çok sebepten dolayı, halka dayalı onayın retoriğinin demokratik teoriye dönüşmesini engelleyebilmek zorlaştı.

Hükümetin yönetilenlerin onayına dayanması gerektiği şartını belirlemenin yollarından biri, bir grup hakkı formül hâline getirmektir. Klâsik haklar —hayat, hürriyet ve mülkiyet— bireylerin kendi hayatlarını kendi istedikleri gibi şekillendirme ve sürdürmelerini sağlayacak asgarî şartların tesis edilmesi etkisine sahipti. Modern türedi haklar, tersi-ne, bireyi tek bir hayat şekline kilitlemektedir ve gerçek özgürlükle çok az bir ilgisi vardır. Bununla birlikte, bu iki hak düşüncesi, halkların hükümetlere hizmet etmek için var oldukları değil hükümetlerin halkların menfaatlerine hizmet etmesi gerektiği varsayımına dayanır. Bu varsayım, sonunda, daha da temel bir biçimde, her bir bireysel hayatın Tanrı’nın gözünde değerli olduğu ve sivil düzenlemelerin bu şart üzerine kurulmaları gerektiği şeklindeki Hristiyanlık varsayımına dayanır. Bu, Avrupalıların “özgürlük”

derken neyi kastettiklerinin ve Avrupaî özgürlüğün modern demokrasiyi ortaya çıkarmak için ne yaptığının en etkili ifadesi hâline gelmiştir.

Son olarak, modern bilimin doğuşunu ele alalım; akılcı hikâyede o, Hristiyanlığın eleştirilmeden vahye inanmaya yönelik talebi karşısında mücadele vermiş gözükmektedir. Klâsik dünyada bilim, doğal fenomenlerin düşünsel açıdan incelenmesinden oluşuyordu. O kesinlikle entelektüel bir sıçramaydı, fakat düşünsel metoduyla da sınırlıydı.

Hristiyan Avrupa'da, insanın anlama yetisi (John Locke tarafından) karanlık bir odadaki bir mumdan daha iyi bir şeyle kıyaslanamaz. Âlem özünde büyük bir sırdı, çünkü o Tanrı tarafından yaratılmıştı. Ortaçağ filozofları insanın, ancak kendi yaptığı şeyi anlayabileceği doktrinini geliştirdiler. Anlama ancak bir şeyin, kendisiyle yapıldığı süreci takip edebildiğimizde gerçekleşir. İnsanların dili ve toplumu yaratmış oldukları ve bu şeylerin ilke olarak ancak "içeriden" anlaşılabilir olduğu düşünülürdü. Fakat insanların doğal dünyayı yaratmadığı kesindir. Dışında olmaları sebebiyle onlar, doğanın tecrübî açıdan nasıl işlediğini, ancak onu test ederek, yani, Fransis Bacon'un ifadesiyle, doğaya işkence ederek anlamaya başlayabilirlerdi. Böylece, modern bilimi ortaya çıkaran şartlardan biri, özel teolojik bir doktrindi.

4. Liberal Demokrasinin Teori ve Pratiği

Bütün bunlar kulağa doğru olamayacak kadar mükemmel mi geliyor? Şüphesiz öyle. Avrupa devletlerinin gerçek tarihi, Voltaire'e göre pek çok tarih gibi, bir suçlar ve aptallıklar hikâyesidir. Her bir erdem, La Rochefoucault'un işaret ettiği gibi, bir aşağılığın gölgesidir. Hristiyanlığın, büyük oranda felsefi katkıyı gerektiren, gelişmekte olan bir inanç olduğu ve teolojik tasavvurun onu sistematik hâle getirmeye ihtiyaç duyduğu şeklindeki düşünce Avrupa'nın entelektüel canlılığının bir parçası olagelmıştır. Fakat o aynı zamanda sapkınlıklara, doktrini ele geçirir gözükürken ve böylece ruhların kurtuluşuna zarar verdiğine inanılan sap-

kınlıklara karşı sürekli bir savaşa götürdü. Neticice, çoğunlukla, dinî zulümler ve mezhepler arası savaşlardı. Her şeyin bir faturası vardır. Bireycilik "ekonomi" denen yüksek derecede sofistike bir şeyin varlık alanına çıkmasına izin verdi, fakat fatura sanayi devriminin çirkinlikleri ve zenginle fakirin arasındaki açığın genişlemesiydi.

Bu özelliklerden her biri Avrupa medeniyetinin pek çok özürü arasında sayılır, fakat temel nokta belki de şudur: onları özür olarak tanımlarken, aynı zamanda biz tam da bu süreçten çıkan ahlâkî hassasiyeti ifade etmekteyiz. Bu tür bir eleştiri kendini düzelten bir faaliyeti meydana getirebilir, ama aynı zamanda yıkıcı ve amaçsız faaliyeti de meydana getirebilir. Bu bakış açısından Hristiyanlık, Tanrı kendine yardım edenlere yardım eder inancından ibarettir.

5. Her İki Hikâyenin Değerlendirilmesi

Böylece Avrupa'nın Hristiyan köklerinden liberal demokrasinin nasıl meydana geldiğiyle ilgili iki açıklamaya sahibiz. Ve liberal demokrasiyle ben, kamu siyaseti anayasal kurallar içinde, demokratik bir seçmen kesimine sorumlu bir devleti kast etmekteyim. Böyle bir devlette, bireyler ve aileler hem bir ölçüde özel alana hem de mülklerini diledikleri gibi kullanma hürriyetine kavuşacaklardır. Böyle bir toplum pek çok açıdan tahmin edilemezdir, çünkü o, devletin kendisinin düzenlediği ortak bir projeye değil, vatandaşlarının bireysel ve ortak projelerine karşılık verir. Böyle bir tanım pek çok modern devletin mükemmel olmayan bir biçimde liberal olduğunu açıkça ortaya koyar; bununla birlikte Batı dünyasında liberalizmin hâkim olduğu pek çok devlet vardır.

Akılcı hikâyemizde, liberal demokrasi, durağan ve baskıcı olarak görülen bir Hristiyanlığa karşı mücadele vererek meydana gelmiştir. Akıl otoriteye karşı çıkmış ve kazanmıştır. İkinci hikâyemizde, liberal demokrasi, Hristiyanlığın tanımlanabilir özelliklerinden ağır merhalelerle meydana gelmiştir. Bu hikâyelerin önemini daha kapsamlı bir şekilde ele alalım.

Akılci hikâye, yakın yüzyıllarda pek çok Avrupalının kendilerini baskıcı bir Hristiyan sisteme karşı hürriyet adına kahramanca mücadele veren kimseler şeklinde gördükleri gerçeğine karşılık gelir. Bugün, Hristiyanlık baskıcı olmaktan epey uzakken bile, pek çok kimse hâlâ kendileriyle ilgili bu kanaate sıkı sıkıya sarılırlar. O hâlde akılci hikâye hakkında şu tespit yapılmalıdır: Aynı zamanda, o hem gerçekliğe hem de Avrupa mirasına karşı doğru bir tavrın takınılmasını gerekli gören bir ideolojidir. Bu teorinin (ve aslında o bir hikâye değil bir teori-dir) ortaya koyduğu entelektüel sorun şudur: Eğer eleştirel ruh, kendini tamamen eleştirel olmayan dinî itaate kaptırmış bir toplumda ortaya çıktıysa, nereden gelmiştir? Fakat buradan şöyle bir pratik sorun ortaya çıkar: Liberal demokrasinin doğuşu özü itibarıyla Hristiyanlıkla ve aynı sebepten, tamamen özel dinler dışında, herhangi bir dinî pratikle uyumsuz mudur?

Aslında pek çok liberal demokrat, tabii ki Hristiyandır ve onlardan bazıları akılci hikâyenin bir versiyonunu geliştirmiştir. Bu versiyona göre, Hristiyanlık yaratmanın ilâhî niteliğini tanımak ve evrensel dini, doğal bir yönelişin mahallî bir formu olarak ortaya çıkarmak amacıyla, yüzyıllardan beri Yahudilikten ve modernlik öncesi dönemden miras aldığı kültürel sınırlamalardan kendini kurtararak evrim geçiren bir dindir. Böylece Hristiyanlık, ekümenik (evrensel Hristiyan birliği) hâline gelmektedir. Buna benzer bir şey günümüzde İngiliz okullarında resmî doktrindir, fakat pek çok Hristiyan doğal olarak onu, temel Hristiyanlığın bir çeşidiyle, liberal sekülerizm arasında basit, bozuk bir uzlaşma olarak reddetmektedir.

Sanırım benim "tarihî versiyon" şeklinde ana hatlarını çizdiğim şeyin, liberal demokrasinin gerçek ön safhalarına yakın olması akla uygundur, fakat diğer pek çok versiyon daha var-

dır. Karl Marx dikkat çeken başka bir versiyon sundu ve bu versiyon liberal demokrasiyi (ve aynı zamanda dinin kendisini de) toplumun maddî şartlarından çıkararak maddeci açıklamaların en meşhuru olarak kalmaya devam etmektedir. Yalnız, biz burada, tarih değil bir çeşit teoriyle ilgileniyoruz. Tarihe yakın olan, Max Weber'in Kalvinci Protestanların endişelerinden kapitalizmin nasıl geliştiği hakkındaki açıklamasıdır. Batılı devletlerin ve ekonomilerin nasıl meydana geldiği üzerine bir hayli çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bir soru sorarak bitireyim: Liberal demokrasi iki yoldan biriyle anlaşılabilir. İlki ve en meşhuru haklar, anayasacılık ve halk iradesi düşüncelerini akla getirmektedir. O soyut bir tezdir. İkincisi yukarıdaki iki hikâyemizin örneklemeye çalıştığı gibi, onun nasıl varolduğunun aşağı yukarı tarihsel bir açıklamasından oluşmaktadır. Liberal bir demokrasiyi tesis edebilmek için soyut reçete açısından, hükümetin bu yeni formunu herhangi bir toplum benimseyebilir. Fakat biz biliyoruz ki, liberal demokrasi her toprakta yeşeren bir bitki değildir. Gerçekten de o, bazı Avrupa topraklarında diğerlerine nazaran da-ha güzel yetişmektedir: O, Anglo-Sakson kültürlerde ve Kuzey Avrupa'da, çoğunlukla Protestan arka plana sahip bölgelerde, en güvenli bir yapıdadır ve Katolik güneyde daha az emniyettedir. O hâlde hikâyemizden çıkaracağımız sonuç, kültürün hükümet sistemlerinin hayatî bir unsuru olduğudur ve (Montesquieu'nun iddia ettiği gibi) her kültür tüm hükümet şekillerine uyum sağlamaz.

* 26-29 Ekim 2002 tarihleri arasında gerçekleştirilen II. Siyaset Bilimciler ve Hukukçular Kongresi'nde Sunulan Tebliğ

Çeviren: Hadi Adanalı